

УДК 372.882.116.12

Н.І. Кріль

ПОВОЄННА УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА ЯК ДЗЕРКАЛО ПЕРЕЖИТОГО НАРОДОМ

Йдеться про появу в українській соціалістичній літературі повоєнних часів патріотичних мотивів та самоідентифікації.

Ключові слова: повоєнна література, патріотичний мотив.

Як відомо, народження терміна “соціалістичний реалізм” має конкретну дату – 1934 рік. Прийнято вважати, що його вперше ввів в обіг Максим Горький, який очолив новостворену Спілку письменників СРСР. Правда, є й інша версія, за якою „батьківство” літературознавчої категорії „соціалістичний реалізм” приписують російському критику Кірпотіну. Проте, як би там не було, навіть після вояжу Максима Горького по Соловках і побаченого ним на власні очі на Біломорканалі, а незабаром раптової смерті автора „Буревісника”, якого, цілком імовірно, зумисне отруїли, щоб не вирвався за кордон і не розповів усьому світові, що твориться в сталінських концтаборах, термін „соціалістичний реалізм” прижився у значенні літератури, яка базується на класовому підході й однозначному схваленні лінії партії. Дещо пізніше, вже в 1976 році, порівнюючи критичний реалізм із соціалістичним, Л. Новиченко писав, що традиції класичного реалістичного роману, з його художнім універсалізмом і синтетичністю, з властивим дивовижним за художньою пластикою втіленням загального, історичного в індивідуальному, особистому, „набули нове життя в літературі *соціалістичного реалізму, перейнятій духом ленінської партійності і народності*” (виділення наше. – Н.К.) [3, с. 3].

Після літературної дискусії у 20-х роках чільники тоталітарного режиму взяли до уваги, що потенції українського красного письменства досить високі, тому воно небезпечне для існуючого ладу. Жорстокі репресії мали за мету „виполоти” найбільш талановитих, патріотично налаштованих і свідомих: „...Згідно з офіційними радянськими джерелами і їхніми біографічними і бібліографічними даними, в роки великого розгрому української літератури 73 письменники були знищені фізично, 212 письменників замовкли, отже, були ліквідовані духовно або й фізично, – і 22 письменники із репресованих залишилися в живих і були повернуті в літературу. Разом, на підставі даних з радянських джерел, було репресованих 307 осіб, а додавши до цього числа реєстр 16 літераторів – тих, що їх смерть підтверджена даними з інших, не-радянських джерел – разом 323 особи (не включаючи до цього числа великої кількості тих, що були репресовані і про їх долю нічого поки що невідомо)” [2, с. 39 – 40]. Проте якщо митець, навіть не особливо талановитий, вловлював, що саме від нього вимагається владою, його не тільки не репресували, а незабаром такого митця вже возносила до небес

критика, як це простежується з Петром Панчем, Юрієм Смоличем, Олександром Корнійчуком, зламаним і заляканим Павлом Тичиною, чи митцеві прощалися навіть такі кримінальні діяння, як простилося убивство дружини й власної дитини Андрію Головку. Тож зовсім не дивно, що українська довоєнна „соцреалістична” література в її найрафінованішому вигляді – це насамперед „Бур’ян” А. Головка в прозі, „Партія веде” П. Тичини в поезії, а в драматургії – „Загибель ескадри” О. Корнійчука, де в ранг подвигу зводилося знищення революційно заангажованими матросами-українцями, за вказівкою Леніна, українського флоту.

Розгортаючи у своєму романі „Місто” еволюцію молодого письменника, який вийшов із глухого села, Валер’ян Підмогильний мав мужність підкреслити, з чого почав і на основі чого надалі отримував замовлення на видання творів, високі гонорари й квартиру в найпрестижнішому районі Києва – в Липках – його Степан Радченко. Пригадаємо тільки, що перше своє оповідання літературний герой скомпонував із простенької ситуації з власного життя: денікінець конфіскував у сільського парубка Степана бритву, але згодом Радченко побачив кривдника мертвим і витягнув у нього з кишені свою річ. Цей одиничний епізод початкуючий письменник „класово підкував”: „Бритва, в його композиції, належала спочатку фронтовому офіцерові, як втіленню царату, але на початку революції його вбито, і бритва перейшла до переможця – прихильника Тимчасового уряду. Від нього її здобув петлюрівець, поступившись нею незабаром червоному повстанцеві, що на мить впустив її перед денікінцем, але зразу ж забрав назад, уже назавсідки, як законний власник. *Долю своєї бритви він підніс до історії громадянської війни, зробив її символом виборюваної влади*” [4, с. 219]. У подібному дусі класової боротьби були написані повість Івана Микитенка „Брати”, поема Володимира Сосюри „Червона зима”, драма Миколи Куліша „97”, оповідання „Смерть” Бориса Антоненка-Давидовича. Навіть тогочасні оповідання для дітей – і ті дихали класовою ненавистю.

Проте Друга світова війна змусила українських письменників побачити свій народ не тільки не поділений на „наших” (бідних) і „не-наших” (заможних), а й усвідомити, що на карту поставлено майбутнє нації, що зроблено замах на мову, на звичаї предків і на національні святині. Вперше в оборону українського народу став Олександр Довженко на сторінках кіноповісті „Україна в огні”. І хоча текст його твору мав усі ознаки приналежності до „соціалістичного реалізму” (романтика довоєнного колгоспного ладу, перевтілення голови колгоспу Лавріна Запорожця в керівника партизанського загону, пафосний героїзм радянських солдатів, яких після загибелі командира очолив і згуртував Василь Кравчина), у творі вже йшлося й про Микиту Заброду, якого той же ж за всіма ознаками позитивний Лаврін Запорожець разом з сім’єю виселив у Сибір, де загинула вся велика селянська заможна родина від сивих старих до новонароджених немовлят, секретар райкому партії Лиманчук перед приходом німців втік, а згодом появився як прокурор, щоб судити ні в чому не винну українську дівчину-полонянку Христю Хутірну. Вірш Володимира Сосюри „Любіть Україну”, написаний в 1944 році, в переломний момент війни, коли не тільки дозволялося, а й заохочувалося

писати патріотичні твори, щоб вони піднімали українців на подвиги, теж засвідчував аж ніяк не „соцреалістичні” ідеї. І якщо Олесь Гончар у романі „Прапорonosці”, підкреслюючи інтернаціоналізм і дружбу між народами, свого головного героя Юрія Брянського вивів білорусом, то після війни Алесь Адамович, заангажований соцреалістичними ідеями і вбачаючи в українцях ворогів компартійної системи, як це практикували й деякі інші білоруські та російські митці, заповзявся цілеспрямовано й систематично негідникам і зрадникам давати українські прізвища. Така ситуація призвела до того, що значна частина українських письменників, яка на війні втратила друзів і побратимів, почала глибоко усвідомлювати себе представниками приниженої нації. Самоідентифікація зумовила до прозріння не тільки в схованих від пильного ока цензорів письменницьких щоденниках. Наприклад, в Олеся Гончара знаходимо такий болючий запис: „Українофобія. Стає модним давати у п'єсах негідникам тільки українські прізвища. Стараються в цьому напрямі і Адамович у своїх „Карателях”, і Євтушенко. Якщо вам хто наступив на ногу в трамваї, то це, звісно, буде тип в українській вишитій сорочці” [1, с. 496]. Позитивний образ незламного, сміливого у словах і вчинках українця почав пробиватися і на сторінки художніх текстів. Такими, наприклад, постають Марко Безсмертний та Григорій Задніпровський у наскрізь „соцреалістичному”, а за місцем дії ще й колгоспному романі Михайла Стельмаха „Правда і кривда”. За межі соціалістичного реалізму вирвалася фантастика Олеся Бердника. Автор, який шістнадцятилітньою дитиною пішов на війну, у своїх художніх текстах сміливо пропагував не перемогу комунізму у всій Галактиці, а загальнолюдські цінності й бив на сполох, акцентуючи на загрозі кар'єризму.

Безперечно, за всі відступи від „соцреалізму” письменникам тієї доби доводилося платити дорогою ціною. Досить лише згадати „кремлівське розп'яття” Довженка, цинічне обговорення новели Олеся Гончара „Модри Камень” та „За мить щастя” зі зримою перспективою арешту її автора, справжній арешт і довголітнє ув'язнення Олеся Бердника. Проте всі вони „лупали сю скалу” соцреалістичних закостенілих догм, класового підходу до висвітлення життя, й саме на їхні художні тексти в часи свого учнівства в літературі рівнялася молода зміна, пізніше названа митцями-„шістдесятниками” зокрема, Василь Симоненко, Ліна Костенко, Григорій Тютюнник, Віктор Близнець, Євген Гуцало, Дмитро Павличко, Іван Драч, Василь Стус.

1. Гончар О. Щоденники. – К.: Веселка, 2004. – Т. 3. – 606 с.
2. Кравців Б. На багряному коні революції // Кравців Б. Зібрані твори. – Львів: Фонд „Сейбр-Світло”, 1994. – Т.3. – С.12 – 68.
3. Новиченко Л. Український радянський роман. – К.: Наук. думка, 1976. – 132 с.
4. Підмогильний В. Місто. – К.: Наук. думка, 1993. – 351 с.

Summary

It is dealt about the appearance of patriotic motives and self-identification in the Ukrainian socialist postwar-time literature in Nadiya Kril's article.

Key words: post-war literature, patriotic motives.

Стаття надійшла до редколегії 16.11.2006